

Dávid István

Az orgonaépítés története Erdélyben – II.*

Johannes Vest után az Erdélybe költöző orgonaépítők sorában a felvidéki *Johannes Hahn* következett. 1746-ban telepedett le Nagyszebenben, s haláláig, 1783-ig körülbelül 40 orgonát épített. Kisebb méretű hangszereit is figyelemreméltó minőségben készítette, mindvégig ügyelve az esztétikai követelményekre. Erdély egyik legszebb barokk hangszerét – a medgyesit (1. ábra) – is neki köszönhetjük. A Johannes Vestnek, majd Georg Wachsmannak tulajdonított hangszer eredetét sokáig vitatták, míg végül a 1980-as években végzett szakszerű restaurálás során a kérdést Hermann Binder nagyszebeni orgonaépítő mesternek sikerült tisztázni: ez Johannes Hahn legnagyobb, 24 regiszteres orgonája. (A hangszer eredetileg rövid nagyoktávval készült; a pedálmű hangterjedelme valójában C-c¹, a cisz¹-disz¹ a bekapcsolt manuálváltozatokat szólaltatja meg.) Diszpozíciója:

Dávid István Székelyudvarhelyt született, Kolozsvárt végezte orgonaművészi tanulmányait. 1988 óta a nagykőrösi református templom orgonistája; a Károli Gáspár Református Egyetem 1990-ben alakult Nagykovácsi Tanítóképző Főiskolájának tanára; az Organa Transsylvania Alapítvány alapítója.

I., Hauptwerk (C – c³)

Bourdon 16'
Principal 8'
Spitzflöte 8'
Gamba 8'
Octav 4'
Spitzflöte 4'
Quinte 2 2/3'
Superoctav 2'
Waldflöte 2'
Quinte 1 1/3'
Mixtur 5–6x

II., Positiv (C – c³)

Coppel 8'
Flöte 4'
Fugara 4'
Octav 2'
Sedecima 1'
Mixtur 3x
Regal 8'

Pedal (C – d¹)

Subbass 16'
Violonbass 16'
Octavbass 8'
Cello 8'
Octavbass 4'
Posaune 8'

A Vest utáni időszak új orgonái többnyire a szász evangélikus egyház templomaiban épültek fel. A *kälvinisták* e téren amúgy is meglévő hátránya látszólag behozhatatlan lemaradáshoz vezetett. Igaz, hogy kollégiumaik közül a nagyenyedi az elsők között, már a XVII. század végén, bevezette az orgonát az egyházi ének oktatásában („pro cantus exactione”), s ezt a XVIII. század elején a kolozsvári majd a marosvásárhelyi követte, áttörést azonban csak a XVIII. század közepe hozott.

Míg az evangélikusok 1709. évi rózsahégyi zsinata már hivatalosan és egyetemes jelleggel elismerte liturgikus hangszerként az orgonát, a reformá-

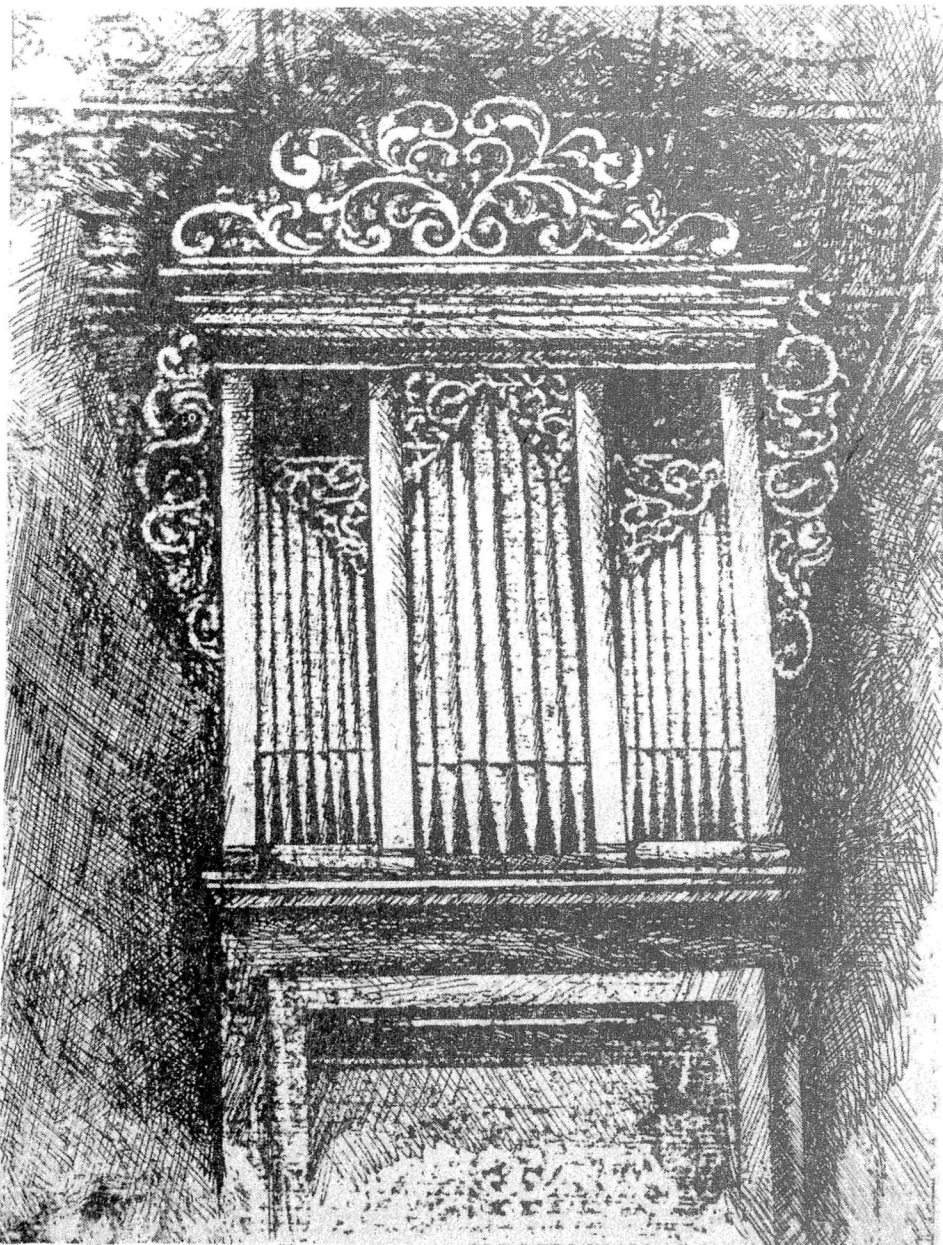
* Az országos orgonás műemléki konferencián, 1993. október 14-én elhangzott előadás szerkesztett változata

1. ábra. Medgyes – ev. templom, Johannes Hahn 1755, két manuál-pedál, 24 változat.

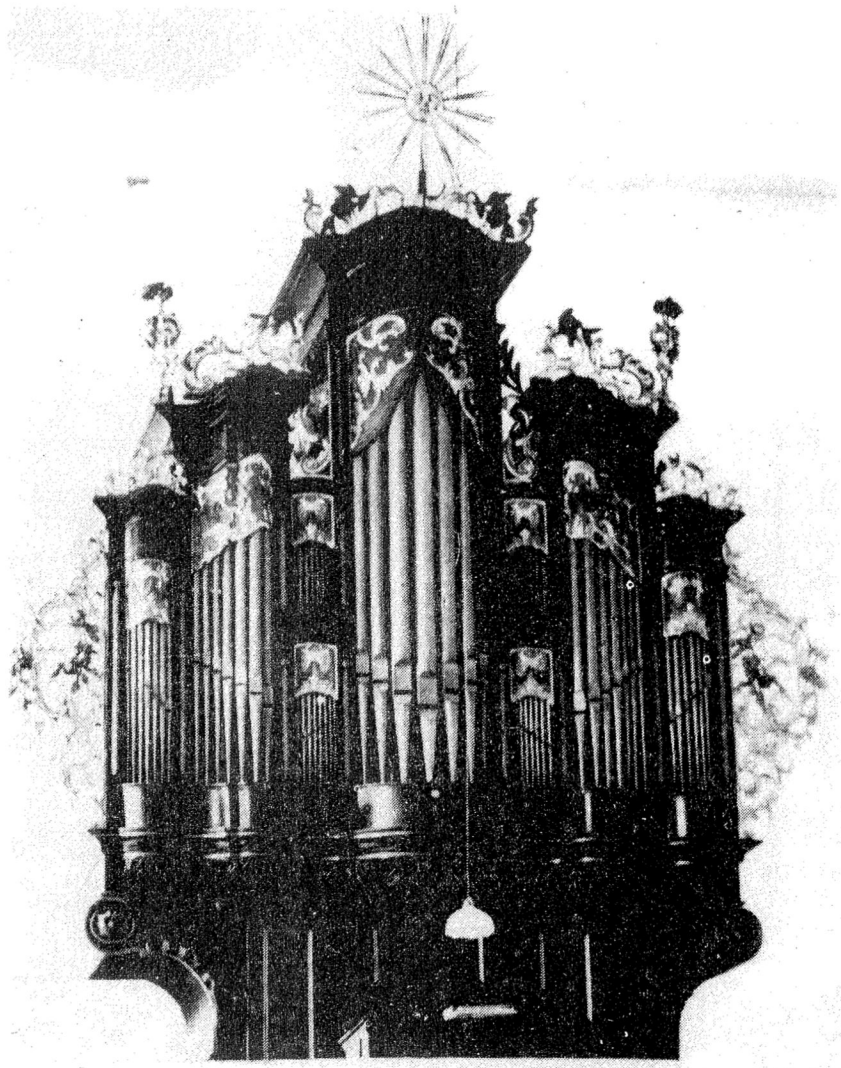
tusoknál egyelőre csak egyes tehetősebb és merészebb gyülekezetek vállalkoztak az újításra. Első ismert orgonáik egyike a sepsiszentgyörgyi (2. ábra), mely 1753-ban került a tulajdonukba, és minden valószínűség szerint valamelyik közeli szász templomból származott. Ezen a példán felbuzdulva a háromszéki gyülekezetek versengve kezdtek orgonaépítésbe, és többjük még az orgona használatát szabályozó bögözi zsinat előtt hangszert készített: a köpenci 1756-ban, a kézdivásárhelyi 1757-ben, az erdőfülei 1760-ban. Egy évre rá, 1761-ben a bögözi zsinat még mindig nem nézi jó szemmel az ügyet: „Fájlalva szemléljük a Háromszéki Kommunitásban, hogy az orgonával való éneklést a sepsiszentgyörgyi ekkla introdukálván, más Ekklésiákat is megigézett, és már mind a négy Traktusokban az orgonák szaporodni kezdettek.”

De bármennyire is nem tetszett az orgonák gyors elterjedése, szükségességét már nem vitatták és keményebb korlátozó intézkedéseket sem hozhattak ellene, mert a gyülekezetek – felbuzdulva a német evangélikusok példáján – nagyon megkedvelték. Ettől kezdve alig pár évtized alatt az orgonák az erdély-

2. ábra. A magyar reformátusok első orgonájának rekonstruált képe (Sepsiszentgyörgy 1753). (Dávid Gyula rajza)

lyi református egyházban is általánosan elterjedtek. Jegyzőkönyvek vagy történeti leírások segítségével hozzávetőleg rekonstruálható az orgonaalapítványok, majd a hangszerek megjelenési sorrendje: Bögöz 1761, Felsőboldogfalva 1762, Kolozsvár 1765, Torda 1768, Szilágysomlyó 1769, Bonyha 1770, Kolozsvár–Alsóváros 1775, Rugonfalva 1776, Bágy 1777, Marosvécs 1777, Déva 1778, Dés 1780, Patakfalva 1782, Magyarrégen 1784, Piskolt 1785, Illyefalva 1786, Nagyszeben 1786, Szemerja (ma Sepsiszentgyörgy része) 1787, Marosvásárhely-vártemplom 1788 (3. ábra), Nagyborosnyó 1789, Zilah 1789, Marosfalu 1790, Koronka 1790, Középpajta 1790, Nagykend 1792, Nagygalambfalva 1793, Székelyvaja 1794, Somosd 1794, Magyarigen 1796, Kovászna 1796, Nagybacon 1797, Bibarcfalva 1799, Dálnok 1800, Zsibó 1800, Héderfája 1802, Etéd 1803, Balavásár 1803, Kányád 1805, Felsősfalva 1809, Székelysenterzsébet 1809.

3. ábra. Marosvásárhely – vártemplom, Johannes Prause 1788.

Ezekhez hozzá kell még számítani azokat a templomokat, melyekben – Geleji Katona István szerint – megmaradtak a reformáció előtt beépített orgonák – és azokat is, ahol Borosnyai Lukács János püspöksége idején (1749–1760) állítottak fel új hangszert. Ezek közül ma már alig azonosítható néhány: a sepsiszentgyörgyi orgona Maksára került, ahol földrengés pusztította el 1940-ben. Az erdővidéki egyházmegye első orgonája Köpecen épült, 1756-ban. 1866-ban újat építettek helyébe, s a réginek nyoma veszett. Kézdivásárhely 1757-ben épített hangszere 1797 óta a nagybaconi református templomban található – átalakítva. A református orgonaépítés a múlt század elején további fellendülést mutat. 1850-ig mintegy újabb hetven hangszer épült, majd a század második felében több mint háromszor ennyi. A századforduló után alig 18 év alatt pedig csaknem 150 új orgonával gazdagodtak a gyülekezetek. Végül két sokatmondó adat: az első világháború óta épült orgonák számaránya alig tesz ki 5%-ot (kb. 25 hangszer), a második világháború után készített sípos orgonák száma pedig nem éri el a tízet (!).

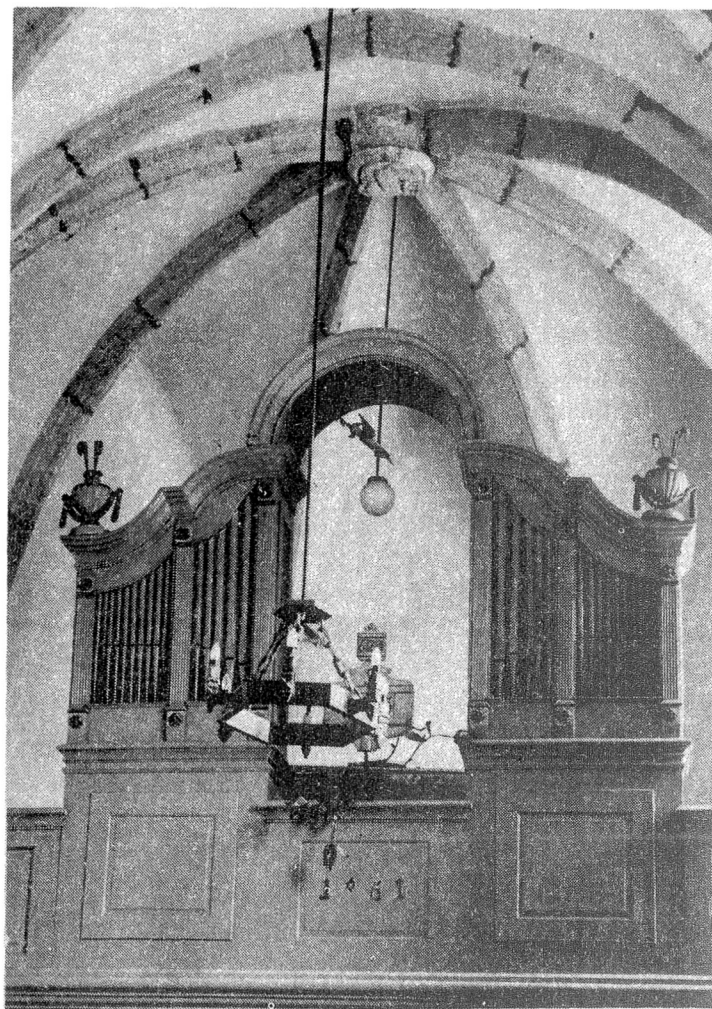
A kálvinista liturgia „orgonamentes” időszakának érdekes emlékei az éneklőszékek. Amikor orgonát még nem használtak, az előénekes vagy kántor innen

irányította az éneklés jó rendjét, az éneklőkarzatokról pedig ifjak és jó hangú hívek kara segítette. Az orgonák bevezetésével szerepük megszűnt, de unitárius gyülekezetekben elvéve még láthatunk ilyeneket. A régi leltárok például mindenik küküllői egyházközségben jelzik létezésüket, s egy gyönyörű darab még ma is látható a nyárádszentlászlói templomban. Készítési éve 1645.

Az *unitárius egyházban* az orgona csak a XIX. század elején jelent meg: Kolozsvár 1806, Torockó ?, Szentábrahám 1813, Ürmös 1816, Nagyajta 1822, Dicsőszentmárton 1824, Bölön 1825, Küküllődombó 1826, Torockószentgyörgy 1830, Harangláb 1833, Aranyosrákos 1834, Tordátfalva 1837, Ádámos 1839. A Rákosi Székely Sándor püspöksége kezdetén készített jegyzőkönyv szerint 1845-ben összesen ötven orgona volt már a nyolc egyházközségben.

Művészettörténeti szempontból érdekes e hangszer elhelyezése. Az erdélyi reformáció – mint az sokfelé történt – kihagyta a gótikus templomokból a barokk berendezési tárgyakat. Később, az orgona iránti igény megjelenésekor megépítették a szentélybe az orgonakarzatot, s az oltár helyét az orgona foglalta el (4. ábra). Bár középkori eredetű református templomokban Magyarországon is előfordul szentélybe épített orgonakarzat, ez – az időrendiséget figyelembe véve – erdélyi hatásra születhetett.

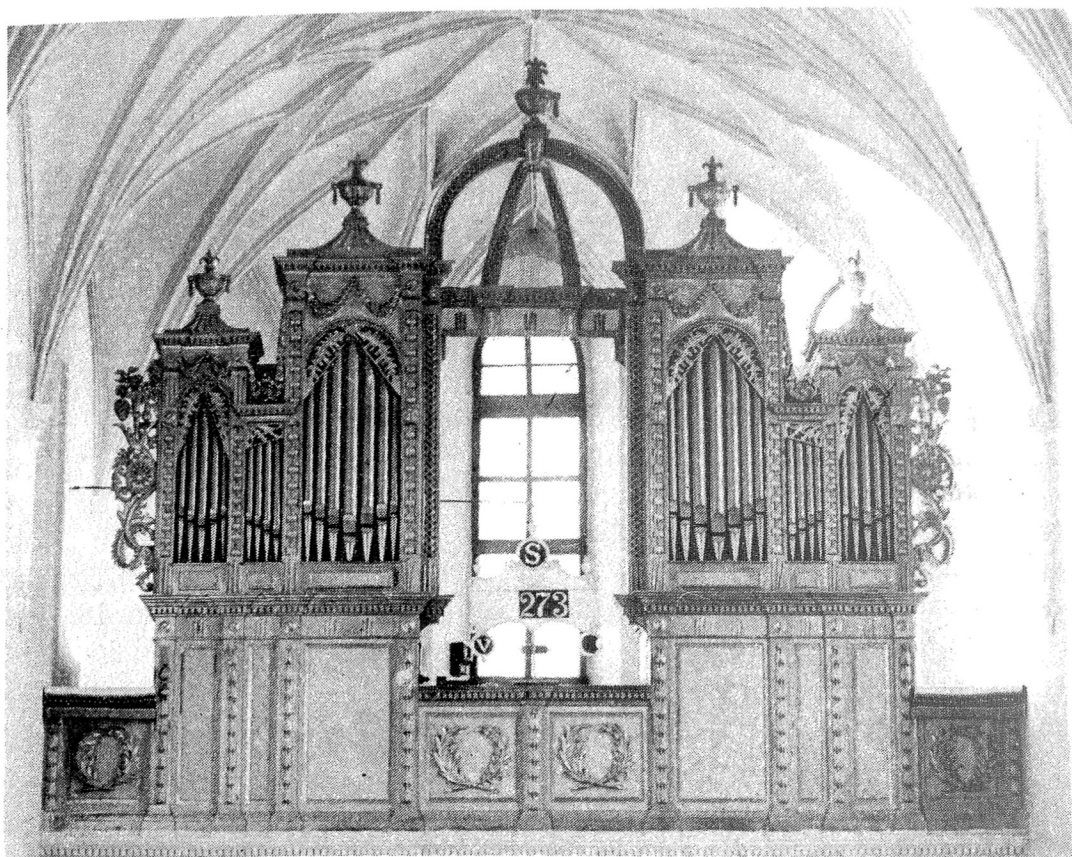
4. ábra. Rugonfalva – ref. templom, Mátisfalvi Szócs Sámuel 1861. (Fotó: Horváth József)

Az első orgonavásárlások óta a helyzet sokat változott: a régi hangszerek helyett tehetősebb gyülekezetek újakat szereztek be, miközben elődeik szerényebb anyagi lehetőségekkel rendelkező közösségek tulajdonába kerültek. Rendkívül érdekes „hangszervándorlásnak” lehetünk tanúi, mely nyugodtan nevezhető az erdélyi orgonaépítés paradoxonjának: a legősibb emlékek ma éppen azoknál lelhetők fel, akik sokáig idegenkedtek e hangszertől. Bár a református orgonatorténét fordulópontja a bögözi zsinat, mégis ennél jóval régebbi hangszerek vannak – átöröklött példányokként – mind református, mind pedig unitárius gyülekezetek tulajdonában. Ezek eredetileg evangélikus vagy katolikus megrendelésre készültek: a küküllőpócsfalvi református templomban XVII. századi hangszer van, mely pillanatnyi ismereteink alapján a legrégebb működő orgona Erdélyben; a kolozsvári evangélikusok első orgonáját (1694) a gyөрvásárhelyi reformátusok használják (képét lásd a cikk első részében), de hasonló a helyzet Kecsetkisfalud (XVII. század), Csekefalva, Magyarbikal, Marosvécs, Székelymuzsna, Értarcsa református gyülekezeteiben is. A küküllői unitárius egyházkör első orgonáját a dicsőszentmártoni gyülekezet 1824-ben a völcsi (mai magyar neve: Velc) evangélikusoktól vásárolta, használtan. A püspöki jegyzőkönyv szerint „hatváltozatú, bőrszíjhúzó” orgona volt. Küküllődombóra két év múlva szintén használt orgona került. Hasonló történik ma is: az elnéptelenedő német evangélikus templomok orgonái vándorolnak át – jobb esetben – magyar gyülekezetek tulajdonába.

Az erdélyi orgonakultúrában a XIX. század nagy változást hozott. A Szeben és Brassó közti egészséges vetélkedés az utóbbi központ fokozatos előretöréséhez vezetett: az erdélyi orgonaépítés következő fordulópontja a Fekete templom hatalmas hangszerének megszületése lett.

A XVIII. század végén egy sziléziai származású orgonaépítő telepedett le Brassóban: *Johannes Prause* (Brausse). Elsősorban a Barcaságban dolgozott, de munkái máshol is előfordulnak, s így értékes későbarokk hangszerek sorát hagyta maga után Erdély-szerte: Barcarozsnyó (Rosenau) 1781, Vidombák (Weidenbach) 1786, Szászkézsd (Keisd) 1787, Marosvásárhely 1788, Feketehalom (Zeiden) 1789, Brassó, Bertalan-templom 1790, Beszterce 1794, Prázsmár 1799, Földvár 1799 – hogy csak a legfontosabbakat említsük. Igaz, hogy 1813-ban, a napóleoni háborúk idején végleg visszatért hazájába, de a szakma folytonossága már biztosítva volt; tanítványának, *Andreas Eitel*nek éppen a századforduló körül lendült fel a tevékenysége (5. ábra).

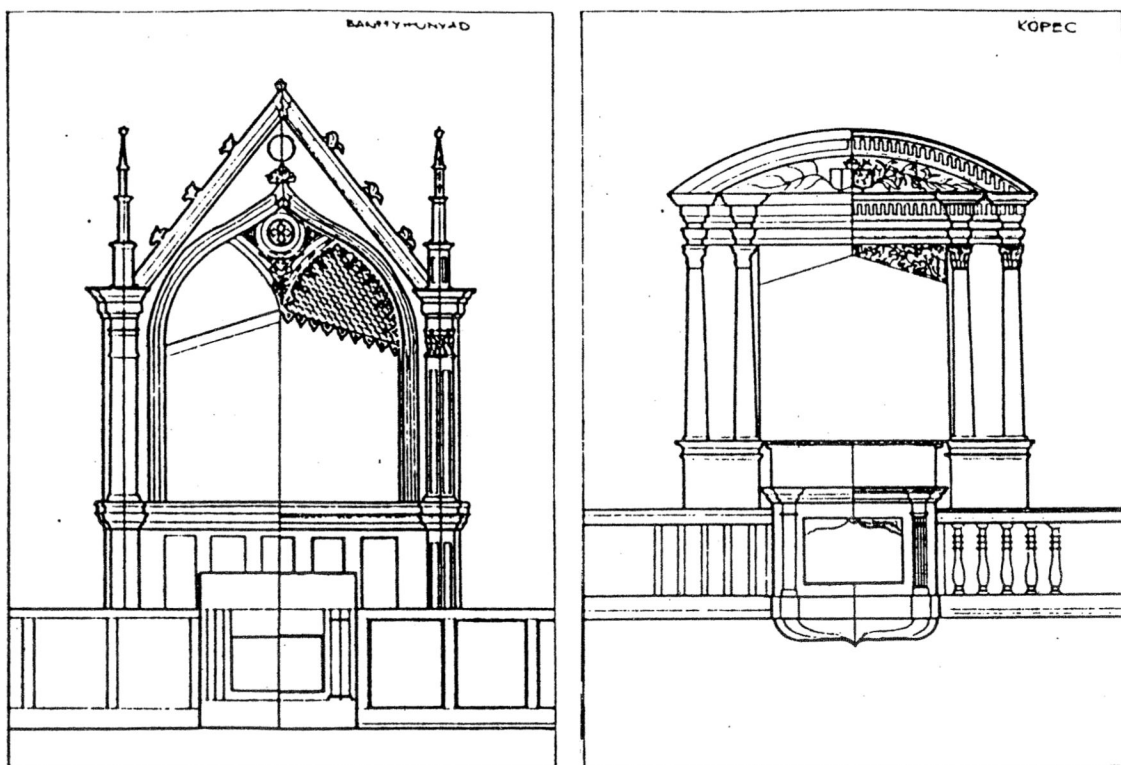
Markáns vonalat képvisel a XIX. század elején *Petrus Gottlieb Schneider*, majd fia, Carl Schneider. Tagolt, későbarokkos, majd egyenes vonalú klasszicista szekrényeikben nemesfényű, nem túl éles orgonahang szól. A dinasztiát alapító *Johann Binder*, valamint fiai Friedrich és Samuel, főleg Segesvár környékén dolgoztak, nemegyszer református és unitárius gyülekezeteknek is. A már kialakított berethalmi orgonaépítő központ – és egyben egész Erdély – egyik legjelentősebb orgonaépítője ebben az időben *Samuel Josef Maetz*, majd fiai, Friedrich és Wilhelm Maetz. Egyházi kapcsolataik és a szász Bruckenthal báróhoz (Erdély kormányzója 1777-től 1787-ig) fűződő rokoni szálak révén számos megrendelést kaptak elsősorban a Küküllők vidékén, de munkáik Kolozsvártól (az unitáriusok első orgonája) Szeben környékéig sokféle megtalálhatók.

5. ábra. Újtorda – ref. templom, Andreas Eitel 1822.

A megpezsduült orgonaépítő tevékenység eredményeképpen egymás után születtek a közepméretű templomokban méreteikhez és akusztikai adottságaikhoz kitűnően igazodó, szintén közepméretű hangszerek. A *Fekete templomban*, Erdély legnagyobb gótikus épületében viszont az 1689-es tűzvész óta csak átmeneti megoldásokkal próbálkoztak. A múlt század 30-as éveire a gyülekezet elhatározta, hogy olyan hangszert építtet magának, amilyen az országban addig még nem készült. Berlinből hívták meg a kor egyik legjobb orgonaépítőjét, *Carl August Buchholtz*ot, 1836-ban. A majdnem három évig tartó munkáról és a felszentelési ünnepélyről szóló beszámolókból világosan kicseng a lokálpatrióta büszkeség. A több mint 50 000 aranyforint értékű munka betetőzéseként a felszentelési ünnepségen Johann Lucas Hedwig ünnepi kantátája szólalt meg. „Teljes erősségű orgonahang, dobszó és trombitazengés kíséretében felcsendült a 'Herr Gott, dich loben wir!' kezdetű korál, melybe az egész gyülekezet bekapcsolódott.” Az impozáns együttes nemcsak Erdély, hanem az egész akkori Európa egyik leghatalmasabb orgonájának felavatását köszöntötte 1839. április 17-én. Már akkor felkeltette a külföldi szakemberek érdeklődését is nagyságával, szépségével, hangjának minőségével. A szakirodalom ma is gyakran említi, és híres orgonaművészek nyilatkoznak elismerően róla. Diszpozíciója és rendkívüli manuálbeosztása (I. manuál: Unterwerk, II. manuál: Rohrwerk, III. manuál: Hauptwerk, IV. manuál: Oberwerk) közismert.

A brassói orgona felépültét követően Erdély méginkább vonzotta a szakembereket. Az orgonaépítés terén egyre több új – köztük magyar – névvel is találkozunk. Ekkor lendül fel ismét a *székely orgonaépítés* is. Fogarassy Mihály katolikus püspöknek sikerül megnyernie egy délvidéki fiatalembert, hogy Erdélyben alapítson műhelyt. A palicsi és szabadkai családból származó *Kolonics István* 1854-ben még a bajai evangélikus templom orgonáján dolgozik, de egy évre rá Kézdivásárhelyen telepedik le. Első erdélyi orgonáját – még „Kolonits” néven – a nagyenyedi katolikus templom számára építi, nem sokkal utána azonban Csíksomlyón találjuk, a Kájoni-féle orgona átalakításán, kibővítésén. Kitűnő műhelyében több magyar orgonaépítő tanult, s csaknem 200 – főleg magyar templomok számára épített – hangszerét az erdélyi orgonaállomány legmegbízhatóbb példányai közt tartják számon (6. és 7. ábra). Dolgozott a Kárpátokon túl, moldvai csángó egyházközségekben is. Legnagyobb orgonájában – melyet a gyulafehérvári székesegyház őriz – az egyik hatalmas fasípon tőle származó ceruzabeírás tanúskodik az építőről: „Kolonics István sajátkezű 134. műve. Született magyar honba, Bácskában, Szabadkán. Behívatott Erdélybe 1855. Lakásom Kézdivásárhelyt. 1877. jún. 18. Gyulafehérvár.”

6–7. ábra. Kolonics két orgonaház-típusa (Dávid Gyula rajza).
Bánffyhunyad, ref. templom. Köpec, ref. templom.

Az orgona érdekessége, hogy valójában két külön hangszerből áll: egy két-manuálos-pedálos, 28 regiszteres nagyorgonából, és egy, a karzat mellvédjébe helyezett, önálló billentyűzetekkel ellátott, pedálos pozitívból. Ez utóbbi pedálváltozatait a nagyorgonából kölcsönzi. A hangszeret a 1970-es évek végén felújították, ekkor kapott két nyelvsípsort. Mai hangképe:

I. manuál (C-g³)

Flöte 16'
Principal 8'
Waldflöte 8'
Weichflöte 8'
Flöte 8'
Violine 8+4'
Octav 4'
Flöte 4'
Fugara 4'
Quint 2 2/3'
Superoctav 2'
Mixtur 5x2'
Mixtur 3x1 1/3'
Trompete 8'
II/I

pozitív (C-g³)

Nagydugott 8'
Portunal 8'
Principal 4'
Csúcsfuvola 4'
Quintfuvola 3'
Octav 2'

II. manuál (C-g³)

Geigenprincipal 8'
Flaut dolce 8'
Traversflöte 8'
Salicional 8'
Rohrflöte 4'
Gemshorn 4'
Flöte 2'
Waldflöte 2'

pedál (C-c¹)

Violonbass 16'
Subbass 16'
Quintbass 10 2/3'
Principalbass 8'
Octavbass 4'
Posaune 16'
I/ped.
II/ped.

pozitív-pedál

Subbass 16'
Violon 8'

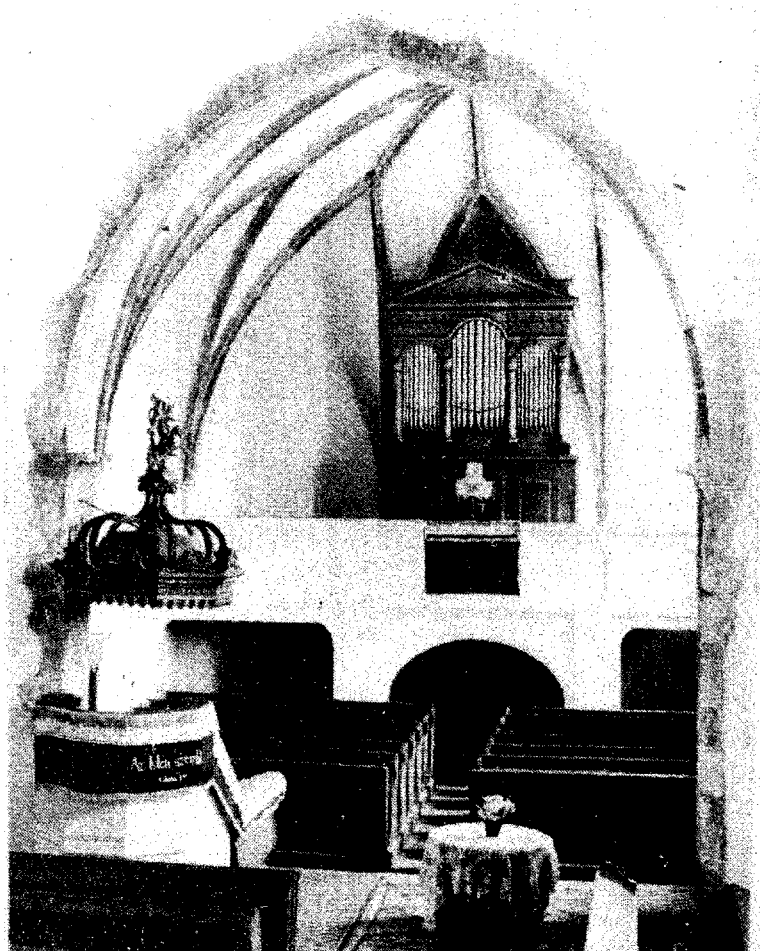
Kolonics munkássága különálló tanulmányt érdemel, ezért most eltekin-
tek a részletezéstől.

A század közepére már mind a négy nagy székely széknek volt saját orgo-
naépítője. A marosvásárhelyi *Szabó János* kisméretű klasszicizáló hangszereit
előszeretettel építette – régies megoldással – karzatok mellvédjére, így ezek
megszólaltatása – rövid nagyoktávós billentyűzettel – az orgona hátulján tör-
tént. Munkái elsősorban magyar templomokban található az 1840-es évektől
kezdődően. A bögözi református gyülekezet orgonájában (8. ábra) a követke-
ző bejegyzés olvasható: „Szabó János marosvásárhelyi »Királyi Táblai Hűtes
Jegyző és Írnok« [...] Honi Magyar Természetes Orgona művésznek 26-ik Al-
kotmánya, 1846-ban készítette festéssel és aranyozattal.” (9. ábra)

A pedál nélküli orgona hangképe:

manuál (C, D, E, F, G, A-c³, 45 hang)

Subbass 16'	Octav 2'
Bourdon 8'	Quint 1 1/3'
Principal 4'	Mixtur 3 soros
Födött 4'	Tremolo
Dolce 4'	Dob

8. ábra. Bögöz – ref. templom, Szabó János 1846, opus 26.

9. ábra. Szabó János cégtáblája (Fotó: Buzogány Dezső)

Marosvásárhely múlt századi orgonaépítőinek sorát a több mint 60 opuszszámot elérő *Takácsy Ignác*, majd tanítványa *Vass István* folytatják.

Az udvarhelyszéki székelység orgonaépítője abban az időben *Mátisfalvi Szócs Sámuel* és *Balázs Mózes*, a háromszékieké – Kolonicson kívül – a szermerjai *Serestély Dávid*. Jellegzetes kétszekrényes – szerény, de szépen munkált – hangszereik láthatók például Rugonfalván, Betfalván a református templomban és Szentábrahám, Lókod, Vargyas, Székelyderzs unitárius templomaiban. S végül, de nem utolsó sorban, a negyedik székely szék, Csík múlt század végi orgonáit Kolonics mellett főleg tanítványa, *Klink Sándor* és a csíktaplocai *Boda József* készítették. Figyelemre méltó az utóbbinak első munkája a csíkkozmási katolikus templomban. A múlt század közepétől épült székely orgonák rusztikus és bájosan naiv alkotások az erdélyi orgonatájon. Nem versenyezhetnek koruk nagy hangszereivel, de – főleg magyar igényeket elégítve ki – a hazai és ezáltal az összeurópai orgonaépítés palettájának fontos kiegészítő színei. Egy-egy regiszterfeliratot olvasva még a székely népi humor sziporkázásának is tanúi lehetünk: A principált vagy főjátékot így alakítják tovább: „Vezérjáték”, „Hangvezér”, „Hangfőnök”, „Sípőnök”. A tremolóból „Zokogtató” vagy „Reszkettető” lesz. A gedackt (födött) sípsort „Nagydugott” és „Kisdugott” névvel jelölik. De találkozzunk „Varázshegedűvel” vagy „Varázsfuvolával” is a „cantor rusticus”-ok birodalmában.

A XX. század fordulója Erdélyben is, akárcsak Európa-szerte, nagy átalakulásokat hozott. Az orgonaépítés talán legellentmondásosabb évszázada következett, amikor az addig jellegzetes helyi jegyek körvonalai fokozatosan elmosódtak. Ekkor épült meg Erdély legnagyobb orgonája Nagyszebenben, de a Vest-orgona feláldozásának árán. A század első két évtizedében gazdagodtak a legtöbb orgonával Erdély gyülekezetei, de hamarosan orgonák százai estek áldozatul az Országos Fémközpont beszolgáltatási rendeletének. A világháború vége felé harangok és orgonasípok tonnái „vonultak hadba”, s bár az 50 évnél régebbi műértékek hivatalosan mentesülhettek volna, mégis a rekvirálásnál a leleményesség vagy a szerencse volt a meghatározó. Szász Károly siménfalvi református lelkipásztor például bezárta a templomot és elutazott, így az orgona érintetlen maradt. Mája gyülekezetében (10. ábra) pedig az orgonasípokot egyháztagok rejtegették. De esetenként az eléggé el nem ítéhető és fölösleges „ügybuzgalom” vagy hozzá nem értés eredményeként nagymértékben károsodott az orgonaállomány. Pontos adatok hiányában is majdnem egynegyedére tehető az akkor használhatatlanná vált hangszerek aránya. A kibédi presbiterek évek múltán (1932-ben) arról panaszkodtak, hogy régi orgonájuk – melyet a híres Bodor Péter épített – a homlokzatsípok hiánya miatt úgy ül a karzaton „mint egy szép leány fog nélkül”. Azóta is többek várnak „protézisre”, lepel mögött.

A XIX. századvég műszaki-technikai forradalma az orgonaépítést – paradox módon – negatívan befolyásolta: műszakilag tökéletesebbnek vélt, de művészileg kifogásolható hangszerek születtek. Az eddig általánosan épített mechanikus csúszkaládát Erdélyben is ebben az időben kezdi felváltani a kúpláda, majd a századfordulótól különféle pneumatikus szerkezetek is megjelentek. Szerencsére – vagy sajnos – e folyamat elsősorban az anyagi lehetőségek függvénye volt, így régi hangszerek egész sora a pénzsűkének

10. ábra. Mája – ref. templom, Takácsy Ignác 1862, opus 2. (Fotó: Buzogány Dezső)

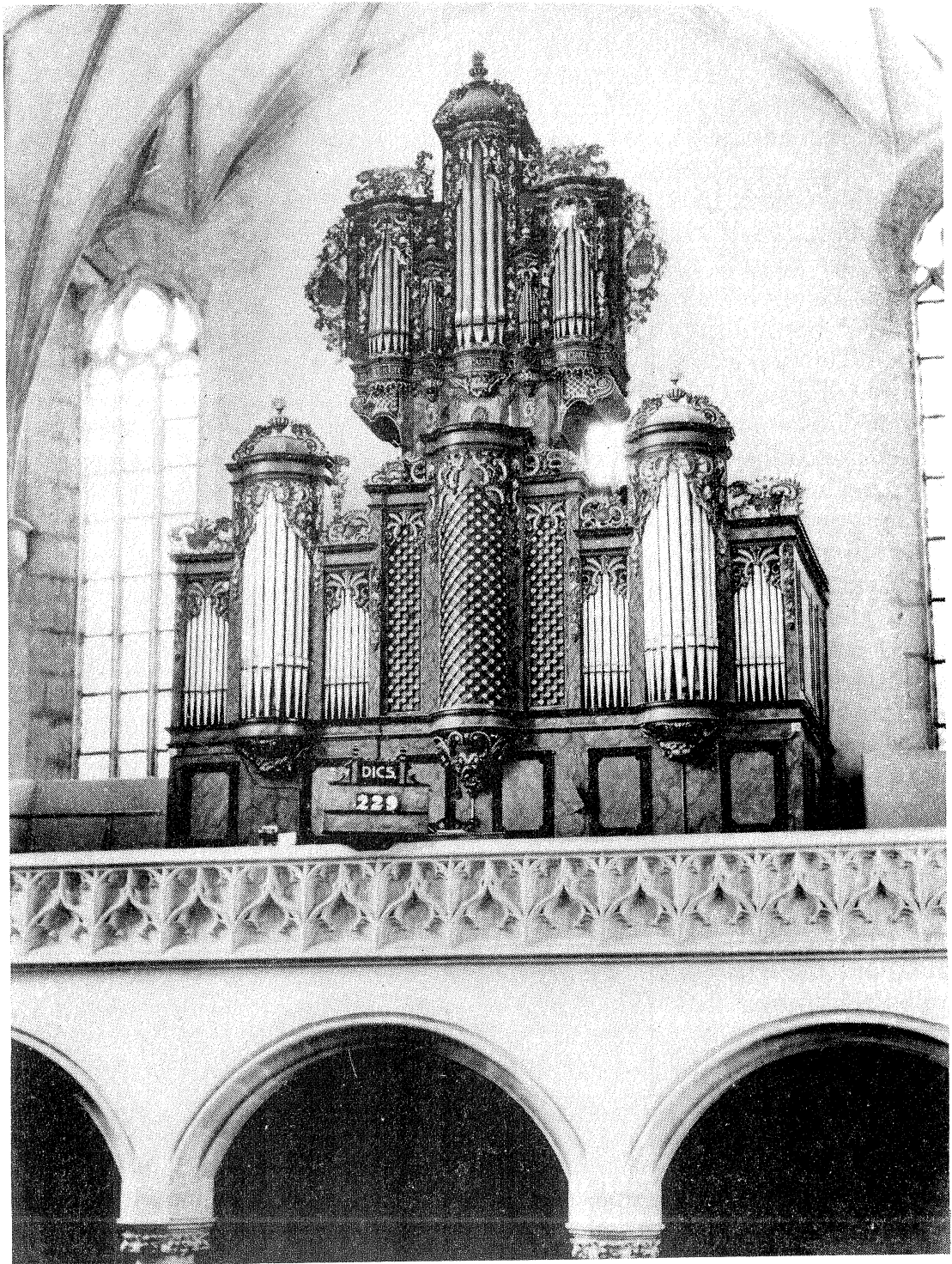
köszönhette, hogy megmenekült egy-egy századeleji átépítéstől. A megerősödő orgonagyárak éppen e terület érintetlensége folytán különleges piaci lehetőséget láttak Erdélyben. Az utolsó kismesterek egyike, a budapesti Nagy József, Brassóban alapított műhelyt. Kis és közepméretű hangszereit még a klasszikus orgonaépítés hagyományai szerint készítette.

Az Angster és Rieger orgonagyárak is több, jó minőségű hangszert építettek ugyanebben a stílusban, még alkotóperiódusuk kezdetén. Angsterék közepméretű orgonák felépítése után (Petrozsény – plébániatemplom 1887, Dés – plébániatemplom 1893, Sepsiszentgyörgy – vártemplom 1894, Fogaras – ferences templom 1895, Máramarossziget – plébániatemplom 1897) 1908-ban Kolozsvárt komoly megrendelést kaptak: a belvárosi református templom számára kellett hangszert építeniök. A templom régi, 12 változatú orgonáját még 1765-ben állította fel az egykori szentélyben Johannes Hahn szebeni mester 1000 német forintért. Az új orgonakülsőt műemlékvédelmi megfontolásokból a régi Hahn-szekrény stíluselemeinek felhasználásával tervezték meg oly módon, hogy csúcsában üresen bár, de elhelyezhessék a régit. Így az impozáns szekrényben az eredeti tervnél kisebb, egy mindössze 24 változatú romantikus hangszer szólalt meg 1913 karácsonyán. (11. ábra) A pécsi orgonaépítőnek ez a legjobb munkája Erdély területén.

Körülbelül ugyanebben az időben – az 1910-es évek elején – a Rieger-cég Marosvásárhelyt az ország egyik legnagyobb hangversenytermi orgonájának (III/63) felállításán dolgozik és Johann Leopold Bella orgonaművész közvetítésével tárgyalásokat folytat a nagyszebeni orgona átépítéséről is – a segesvári Klosterkirche Vest-orgonáját ugyanis már 1905-ben jägerndorfi gyárukban készített hangszerükkel helyettesítették. A jóval nagyobb szebeni megrendelést azonban nem ők, hanem a frankfurti W. Sauer-cég kapta meg.

Az első világháború után lényegében három cég maradt, hogy a megtizedelt hangszerállományt kijavítsa és esetleg újak építéséről gondoskodjék: a temesvári Richard Wegenstein, a nagyváradi, majd marosvásárhelyi Szeidl Ferenc és a brassói Carl Einschenk, Nagy József tanítványa. Ehhez jöhetett még a 40-es években Angsterék néhány „háborús” alkotása. Az Emil Rupp és Albert Schweitzer által a századfordulón elindított orgonareform, majd az 1925-től kibontakozó német barokk orgonamozgalom, mely az egész mai orgonaépítés kiindulópontja lett, messze elkerülte Erdélyt. Következésképpen a XX. századvég európai rangú hangszere sem születhetett meg.

Napjainkban komolyan foglalkoznak a szebeni orgona kijavításának gondolatával, a nagyváradi székesegyház XVIII. századi eredetű hangszerének rekonstrukciójával vagy Kolonics legnagyobb művének rendbetételével, melynek legutóbbi javítása az eredeti játszóasztal stílustalan cseréjét eredményezte. A Farkas utcai templom alapításának 500 éves jubileumán, 1986-ban tervek és elképzelések születtek arról, hogy Brassó, Marosvásárhely, Nagyszeben és Csíksomlyó után végre Kolozsvár is európai szintű hangszert kapjon. A templom rendkívüli akusztikai adottságai, központi egyházi és kulturális szerepe folytán ugyanis itt van a város és egyben Erdély egyik orgonacentruma. Ez a vágy azonban Kolozsvár számára mindinkább a Szent Mihály-templom megindult orgonaépítése-javítása révén tűnik megvalósíthatónak. Emberfeletti vállalkozásról van szó, ami elnéptelenedett szász templo-

11. ábra. Kolozsvár – Farkas utcai templom, Angster József 1913, két manuál-pedál, 24 változat.
(Fotó: Buzogány Dezső)

mok hangszereinek átmentésén és a régi Johannes Hahn-orgona restaurálásán keresztül egy a templom méreteihez illő orgona létrehozásáért folyik. Ezek az európai szemmel nézve ugyancsak reálisnak tűnő tervek azonban helyi erőforrásokból már nem valósíthatók meg. A háború után még létező orgonaépítő műhelyek és cégek az államosítás következtében felbomlottak, szakembereik tudása és további tevékenysége pusztán a javító-karbantartó munkában élhetett tovább. Ma – a több mint ezer orgona országában – az egyetlen külföldön szakképesítést szerzett orgonajavító-építő mestert a szász evangélikus egyház foglalkoztatja, *Hermann Binder* személyében.

Reményekre jogosít viszont az, hogy már történtek bizonyos kezdeményezések a német ajkú gyülekezetek elvándorlása miatt egyre tarthatatlanabbá váló helyzet javítására. Napjainkra gyakorlatilag befejeződött az erdélyi szászoknak a 80-as évek végére lavinaszerűvé váló exodus: a korábban többszáz ezres népcsoportból kb. 30–35 ezer lélek él még szülőföldjén. Templomok és orgonák sokasága maradt gyülekezet nélkül. Mivel a bizánci rítusú románok nem használják liturgiájukban az orgonát, e hangszerek átvétele, az erdélyi orgonatorténét hangzó emlékeinek, nem egy nagyszerű orgonának a megmentése, további liturgikus használata a magyar felekezetek feladata. A közelmúltban mintegy tucatnyi orgona talált így ismét gazdára.

Az erdélyi orgonaépítés feltámasztásán is munkálkodik az 1991-ben Erdély orgonáiért létrehozott *Organa Transsylvania Alapítvány*. Támogatásával és más szervezetek segítségével jelenleg négyen tanulják külföldön az orgonaépítő szakmát, hárman pedig – tanulmányaik befejeztével hazatérve – már a műhelyalapítás gondjaival küzdenek. Követei ők az erdélyi orgonaépítésnek, ugyanúgy, mint azok a művészek, akik Európa több neves hangszerén évről évre az erdélyi orgonákért hangversenyeznek. A folyamatosan hazatérő, különböző felekezetű orgonaépítő-tanulók egyházaik segítségével – egy-egy orgonajavító műhely kialakításával – nyilván megtalálják a módját annak, hogy e hatalmas hangszerállomány továbbra is betölthesse szerepét.

Irodalomjegyzék az első és második részhez

- Bartha Dénes: *Erdély zenetörténete*. Bp. 1936.
 P.Benedek Fidél: *A csíksomlyói Kegyetemplom orgonái*. (Kézirat)
 Benkő András: „Date privind prezenta unor instrumente și instrumentisti in viața orașului Bistrița din secolul XVI.”, *Lucrari de muzicologie* nr.2 Cluj, 1966.
 Benkő András: „Adalékok Beszterce XVI. századi zenei életéhez”, *Nyelv- és irodalomtudományi közlemények* XXI./2, R.Sz.K. Akadémiájának kiadója 1977.
 Benkő András: „Az erdélyi fejedelmi udvar zenei életéről”, *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Bukarest 1979.
 Benkő András: „Ének és zene a Bethlen Kollégiumban”, *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Bukarest 1980.
 Bickerich, Victor: „Muzică de orgă in Romaniã [Orgonazene Romániában]”, *Studii de muzicologie*. Bukarest 1962.
 Binder, Hermann: „Der Orgelbauer Samuel Maetz”, *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*. 1983. 26. szám.
 Dávid István: „Műemlékorgonák Kolozsváron”, *Zenetudományi írások*. Bukarest 1983.
 Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Bukarest 1981.
 Dressler, Franz Xaver: „Orgelbaukunst in Siebenbürgen”, *Karpaten Rundschau* 1975/8.
 Jászay Károly: „A kolozsvári lutheránus egyház orgonáinak története”, *Erdélyi Múzeum* 1942. 3. szám.
 Kozma Mátyás: *Marosvásárhely öt műemlékorgonája*. (Kézirat)
 Kühlbradt, Ernst: *Die evangelische Stadtpfarrkirche in Kronstadt*. Brassó 1927.
Orgellandschaft Siebenbürgen. MD + GO 3414/15 Dabringhaus und Grimm – hanglemezkivadvány ismertetőfüzete.
 Simén Domokos: *Régi orgonák és énekkarok a volt Küiküllői egyházkörben*. (Kézirat)

Ezúton is köszönetet mondok barátaimnak, Geréd Vilmosnak és Hermann Bindernek az adatgyűjtés során nyújtott önzetlen segítségért.